

УДК 94(477)

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ КОНЦЕПТ

Анастасія КОНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, Львів, Україна, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Мета статті полягає в тому, щоб виділити та окреслити основні підходи до вивчення історичної пам'яті як комунікативного концепту в сучасному суспільстві.

Ключові слова: історична пам'ять, ЗМІ, комунікативні технології репрезентація минулого.

Розвиток сучасних медіатехнологій та їх можливостей впливу на масову свідомість аудиторії дають підстави розглядати історичну пам'ять у постійному розвитку. Саме її динамічність у медійному полі актуалізує дослідження сучасних тенденцій формування, репрезентації та функціонування історичної пам'яті. Актуальність вивчення історичної пам'яті у «масмедійній конструкції реальності» (Н. Луман) зумовлена завданням наукового осмислення її як важливого комунікативного ресурсу. Сучасне суспільство репрезентує та інтерпретує себе через медійні образи минулого, селекція яких є принципово важлива для формування варіантів майбутнього.

Інтеграція проблематики історичної пам'яті в дослідженнях соціальної комунікації охоплює два підходи до її вивчення. У фокусі першого – історична пам'ять як соціокультурний феномен. Він спрямований на вивчення конструювання минулого у процесі комунікації, ролі репрезентацій минулого у масовій культурі. У межах цього підходу історичну пам'ять трактують як процес управління минулим у теперішньому, що має передовсім політичний вимір.

Зокрема, П. Нора досліджував «меморіальну епоху», або епоху всесвітнього панування пам'яті, коли світ поринув у спогади, поєднавши уявне або дійсне минуле з почуттям приналежності, колективною свідомістю й індивідуальною самосвідомістю, пам'яттю та ідентичністю. Це засвідчує, на думку вченого, зміну традиційного відношення до минулого, виявом якого є критика офіційних версій історії, повернення витіснених складових історичного процесу, відновлення знищеного чи відібраного минулого, культ коренів (*roots*) і розвиток генеалогічних досліджень, розвиток різноманітних меморіальних заходів, зростання кількості музеїв, відкриття доступу до архівів тощо. Рух за світове панування пам'яті визначається двома феноменами. Перший пов'язаний з відмовою від традиційних інтерпретаційних моделей, що дає змогу організувати історію. Це спонукає сучасне покоління збирати видимі знаки та матеріальні речі, котрі допоможуть нащадкам зрозуміти минуле та виокремити необхідний історичний досвід. Динаміка розвитку

теперішнього, його мінливість змінили організацію пам'яті. «Прискорення історії» (Д. Галеві) відсуває минуле, яке тепер можна пізнати лише через реконструкцію, за допомогою документів, архівів, пам'ятників. П.Нора зауважує тенденцію витіснення слова «історії», інверсії змісту поняття «пам'ять», що ототожнюється з історією [1, с. 37–39]. Другий феномен розквіту пам'яті, на думку П.Нора, пов'язаний з «демократизацією» історії. Рухи за визволення та емансипацію народів, етносів, груп у сучасному світі швидко утворили різноманітні форми пам'яті меншин, для котрих відвоювання свого минулого є складовою утвердження власної ідентичності [1, с. 42].

У західній гуманітарній науці накопичений значний теоретичний та емпіричний матеріал, що характеризує роль історичної пам'яті в минулому та сучасному суспільно-політичному житті народів Центрально-Східної Європи. Розвиваючись на ґрунті соціо-гуманітарних наук і розвідок у галузі психології, філософії, соціології, герменевтики, лінгвістики, пам'ять стала предметом міждисциплінарних досліджень. Теоретичні аспекти пам'яті досліджували відомі європейські історики Я. Ассман, Ф. Артоґ, Х. Вальцер, Е. Гобсбаум, П. Нора, Й. Рюзен, М. Ферретті, П. Хаттон, М. Хвальбваск. Проблему формування історичної пам'яті актуалізують українські історики й політологи та представники закордонних українознавчих центрів Я. Грицак, С. Грачова, Ю. Зерній, В. Масенко, М. Стріха, О. Толочко, Ю. Шаповал, Н. Яковенко, С. Єсельчик, З. Когут, М. Рябчук, Р. Шпорлюк та ін. Розвідки культурної, етнічної, національної, соціальної, історичної пам'яті належать російським вченим, зокрема Г. Зверевій, А. Полетаєву, В. Полянському, І. Прохорову, Л. Репіну, А. Руткевич, І. Савельєву, Ж. Тощенко, П. Уварову, Н. Синіциній, І. Кознову та ін.

У межах цього підходу історична пам'ять розглядається як осереддя ідентифікації суспільства, основна функція пам'яті – свідомо трансляція історичного досвіду одного покоління іншому в контексті культури. Як соціокультурний феномен, історична пам'ять важко піддається однозначній характеристиці. На величезних розбіжностях в її концептуалізації слушно наголошують І. Савельєва та А. Полетаєв: «Історична пам'ять інтерпретується окремими авторами: як спосіб збереження та трансляції минулого у добу втрати традицій (звідси – винайдення традицій і встановлення «місць пам'яті» в сучасному суспільстві); як індивідуальна пам'ять про минуле; як частина соціального запасу знань, існуюча вже у примітивних суспільствах; як колективна пам'ять про минуле, якщо йдеться про суспільство; як ідеологізована історія, найбільш пов'язана з виникненням держави-нації» [2, с. 14].

Другий підхід умовно можна назвати інформаційно-комунікативним. Загальновизнаним вважається положення про те, що впровадження та масовізація аудіовізуальних засобів упродовж ХХ ст. вплинули на панівний стандарт спогадів. По-перше, збільшилася кількість і різноманітність джерел – свідчень про минуле, по-друге, змінився тип соціально-культурної репродукції, технік передачі спогадів і каналів впливу на формування стійких кодів культурної пам'яті. Розвиток новітніх інформаційних технологій має визначальний вплив на зміст світової культури, а відтак, й історичної пам'яті. У сучасному інформаційному суспільстві парадигма історичної пам'яті розглядається у взаємозв'язку з розвитком комунікаційних технологій. Необмежені технічні можливості

збереження інформації, нескінченні цикли її перезапису та оновлення змінили її роль. М. Маклюен розглядав як комунікативні технології впливають на організацію когнітивних процесів у суспільстві. На зміну дописемній культурі з усними формами зв'язку і передачі інформації, що базувалась на принципах колективного способу життя, сприйняття і розуміння довколишнього світу прийшла «Галактика Гутенберга». Культура книгодрукування стала епохою дидактизму і націоналізму, що замінила колективізм індивідуалізмом. На зміну їй прийшов сучасний етап «глобального села», що відроджує природне аудіовізуальне, багатовимірне сприйняття світу і колективність, на новій електронній основі – радіотелевізійними та мережевими засобами масової комунікації [3]. З ідеями М. Маклюена корелюється теорія мнимогенези У. Дж. Онга. Стадії її розвитку дослідник простежує від повторення (на стадії усної традиції) кризь відновлення (рукописна культура) і реконструкцію («галактика Гутенберга») до деконструкції й антиспогаду (медіакультура). Перша стадія генези історичних уявлень про пам'ять пов'язана з усною традицією і винятковим місцем пам'яті. Друга стадія – рукописна культура, яку У.Дж. Онг дефініціює як «культуру пам'яті, що відчужується..., культуру прогресуючого забуття», в якій «воскресіння колишньої мудрості пов'язане з постійною небезпекою втрати вже знайденого»[4]. Якщо на першій стадії колектив був гарантом пам'яті, тепер таким гарантом стало особисте зусилля автора, якому належить уся висловлена мудрість. Третя стадія – розквіт «галактики Гутенберга». Саме на цьому етапі писемність впливає на колективну ментальність, опосередковує пам'ять; відтепер минуле не воскрешається, а реконструюється. Пам'ять культури «галактики Гутенберга» – пам'ять меморіалів, епохальних текстів, видатних особистостей, революцій, воєн, національних підйомів і відкриттів.

Остання, четверта, ультрасучасна стадія – це стадія медіакультури, культури електронного відтворення та використання інформації. Тепер тексти лише демонструють, як ідеї і думки колись репрезентувались. Колективна пам'ять зводиться до «калейдоскопічного набору мігруючих образів», перетворюючись на «місця псевдопам'яті» [4]. Проблема комеморації в епоху медіакультури, стверджує автор, – у тому, що пам'ять деморалізується. Відтак, ідентифікація стає наскрізь віртуальною і залежатиме від масового пориву, бажаного ефекту чи орієнтації. Пам'ять перестала бути здатністю, усвідомленим зусиллям пригадування, а перетворилась на безликі гігабайти, що редукували багатство людської цивілізації (книги, картини, музичні твори). У такий спосіб дослідник доходить висновку: медіакультура небезпечна для традиційних комеморативних практик, оскільки призводить до деконструкції пам'яті, гіпоамнезії [4].

Наприклад, М. Кастельс аналізуючи інформаційну епоху, вивчає зміни ідентичності під впливом сучасної комунікаційної технології та описує процес конструювання ідентичності на основі нового інформаційного типу культури. Зростання напруги між глобалізацією та індивідуалізацією автор простежує у розвитку комп'ютерних мереж, а також медіа-контролі зображень, уявлень і громадської думки [5].

Натомість П. Хаттон багато уваги приділяє науковим теоріям з технологій комунікацій (усним, рукописним, типографічним, електронним) – базовим передумовам виникнення та розвитку історичного пізнання. Оскільки історія як проблема

пам'яті пов'язана не лише з пригадуванням образів минулого, визначальне значення, має спосіб їхньої репрезентації. Комунікаційні технології, стрімко розвиваючись і змінюючись, становлять історичну проблему, що впливає на уявлення про те, як через певний відтинок часу може трактуватись зв'язок між пам'яттю й історією [6, с. 24–26].

Зі зміною традиційних форм комунікації та традиційної культури в історичній пам'яті порушений баланс між досвідом і фантазією, дією й уявою, сприйняттям та уявленнями. Специфіка інформаційної епохи робить історію загальнодоступною, експертами в цій галузі є відомі люди, що реалізували себе в політиці, літературі чи шоу-бізнесі. Телебачення випрацювало власні технології відтворення минулого. Роль ЗМІ у комеморативних процесах зазвичай оцінюється негативно, що зумовлено розмаїттям інформаційних потоків та великими обсягами інформації, які створюють можливості для маніпулювання, деморалізації, відчуження та деконструкції історичної пам'яті. ЗМІ закидається перетворення історичної пам'яті на безлику інформацію, яка створюється виключно з метою комерційної вигоди. Посилення впливу ЗМІ на масову свідомість створило «індустрію пам'яті», а популяризація історичних символів перетворила минуле на продукт.

В умовах інформаційної глобалізації боротьба за лідерство у репрезентації історичної пам'яті, з одного боку, звела її до набору одновимірних стереотипів, які задовольняють розважальний, споживацький інтерес, з іншого – перетворила на цінність – один з елементів механізму захисту суспільства. Множинність альтернативних версій минулого синтезує та ієрархізує суспільство. Дослідники, вивчаючи механізми взаємодії історичних пам'ятей у суспільстві, дійшли висновку, що ситуація конфліктності між суб'єктами пам'яті є універсальною. Тому наскрізною є ідея про те, що пам'ять може бути деструктивною, слугувати невичерпним ресурсом міжнаціональних, міжетнічних, міжрелігійних конфліктів, а також і об'єднуючим, стабілізуючим фактором, який мобілізує суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Нора П.* Всемирное торжество памяти / П.Нора // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 37–51.
2. *Савельева И.* Социальные представления о прошлом: типы и механизмы формирования / И. Савельева, А. Полетаев // Гуманитарные исследования. – М. : ГУ-ВШЭ, 2004. – Вып. 7 (14). – 52 с.
3. *Мак-Люэн М.* Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / М. Мак-Люэн. – К: Ника-Центр, 2004. – 432 с.
4. *Шльков В.* Заметки о памяти и сознании в контексте духовной традиции. – Режим доступу : <http://www.naratif.narod.ru/hyperboreus01.htm>
5. *Кудря І.* Концептуальні підходи до розуміння ідентичності в інформаційному суспільстві / І. Кудря. – Режим доступу : <http://inf.uosa.uar.net/kudrya.html>
6. *Хаттон П.* История как искусство памяти / П.Хаттон. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/hatt/index/php

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2010

Прийнята до друку 31.01.2011

HISTORICAL MEMORY AS A COMMUNICATIVE CONCEPT**Anastasia KONYK**

*Ivan Franko National University of Lviv,
49, Generala Chuprynky Str., Lviv, Ukraine, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

The objectives of the article are to recognise and highlight the main methodologies involved in the study of historical memory as a communicative concept in modern society.

Key words: historical memory, mass media, communications technology, representation of the past.

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ
КАК КОММУНИКАТИВНЫЙ КОНЦЕПТ****Анастасия КОНЫК**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, Украина, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Цель статьи состоит в том, чтобы выделить и начертать главные подходы к изучению исторической памяти как коммуникативного концепта в современном обществе.

Ключевые слова: историческая память, СМИ, коммуникационные технологии, репрезентация прошлого.